

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕГРОВАНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРОСФЕРІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Г.Д. Гуцуляк

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Косів, Україна)
e-mail: instapv@i.ua

Невідкладність вирішення еколого-економічних, соціальних проблем потребує радикального повороту в напрямках науково-технічного прогресу. Зусилля науки й техніки треба зосередити тепер на екологізації технологічних процесів, на запровадженні природоохоронних, природо-незабруднюючих, ресурсозберігаючих та екологічнобезпечних видів техніки й технології, способів організації виробництва, форм господарювання тощо. Природоохоронні, екологічнобезпечні й ресурсозберігаючі напрями науково-технічного прогресу мають бути пріоритетними в усіх галузях і сферах економіки. Водночас має бути проведена радикальна перебудова природокористування, особливо землекористування, та їхніх комплексних заходів у вирішенні завдань з охорони природи, яка є надзвичайно складною, єдиною, інтегральною системою.

Під час розроблення комплексу заходів, які забезпечать екологізацію природокористування, особливо землекористування, пропонується широкомасштабне використання результатів науково-технічного прогресу без права ігнорування таких об'єктивних чинників, як вичерпаність окремих природних ресурсів, насамперед невідтворюваних і невідновлювальних, уразливість навколишнього середовища, його екологічну стійкість та екологічну місткість, границі (межі) екологічної міцності й опірності.

Ключові слова: екологізація землекористування, збалансований розвиток, навколишнє природне середовище, екологічна криза, інтегральна система землекористування.

ВСТУП

Досягнення збалансованого природокористування, що забезпечує ефективне використання і збереження природно-ресурсного потенціалу, зокрема земельного, є проблемою для об'єднаних територіальних громад. Для них створено можливість комплексного просторового планування територій, що скасовує необхідність розроблення декількох видів документації із землеустрою та містобудування, але натомість вони мають складати схему планування території, яка є основою комплексного бачення розвитку громади. Усе це, можливо, відбудеться в майбутньому, а поки що землекористування в сільському господарстві неможливе без дотримання екологічних вимог, які є необхідними й мають бути основою локальної, національної, регіональної та світової політики. Нехтування цими вимогами спричиняє знищення довкілля, що неминуче призведе до великих соціально-економічних збитків, до страждань людей, а за найгіршим сценарієм — до загибелі цивілізації, якщо не всього людства як виду живого. Над цією проблемою працювали і працюють учені економісти-аграрники: І.К. Бистряков, М.А. Голубець, Г.Д. Гуцуляк, Ю.Г. Гуцуляк, Б.М. Данилишин, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, І.І. Лукінов, Н.З. Милащенко, В.В. Медведєв, Л.Я. Новаковський, В.Ф. Сай-

ко, М.Г. Ступень, О.Г. Тараріко, А.Г. Тихонов, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, О.І. Фурдичко та ін. Однак проблеми еколого-економічної інтегрованості землекористування досить актуальні, не до кінця вивчені та потребують подальшого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Концептуальною основою еколого-економічної інтегрованості землекористування і відтворення його потенціалу має стати загальноприйнята у світі Концепція сталого розвитку, яка була представлена в доповіді Міжнародної комісії ООН із навколишнього середовища й розвитку (1987 р.). А на Всесвітньому саміті з питань сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) було сформовано нові важливі завдання, зокрема: подолання бідності; зміна нестійких моделей виробництва та споживання; охорона й раціональне використання природно-ресурсної бази економічного й соціального розвитку. Результатом саміту стало прийняття Плану дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого економічного й соціального розвитку, у якому взято зобов'язання щодо реалізації конкретних заходів на всіх рівнях із метою досягнення визначених цілей і подальшої інтеграції трьох складників сталого розвитку — економічного,

соціального та охорони довкілля як взаємозалежних і складових основ [5].

У розділі «Охорона й раціональне використання природної ресурсної бази економічного й соціального розвитку» Плану дій зазначається, що стале ведення сільського господарства та розвиток сільських районів є необхідною умовою для впровадження комплексного підходу до нарощування обсягів виробництва продовольства та посилення продовольчої безпеки, підвищення забезпеченості продовольством на екологічно стійкій основі. Для цього передбачено виконання низки заходів, які у сфері аграрного землекористування включають: розроблення та реалізацію комплексних планів землеустрою й водокористування, що спираються на стале використання ресурсів і комплексне оцінювання соціального й екологічного потенціалу, зміцнення можливостей урядів країн-учасників саміту, місцевих органів влади та населення щодо відстеження й регулювання кількісного та якісного складу земельних і водних ресурсів; впровадження програм, що дають змогу на сталій основі підвищувати продуктивність ґрунту та сприяють ефективному використанню земельних і водних ресурсів у сільському та лісовому господарствах; введення та обмін наявних систем інформації про методи землекористування; реалізацію політики та законодавства, що гарантує чітко визначені та юридично закріплені права на користування земельними і водними ресурсами тощо [2].

Постановка завдання. Зважаючи на ситуацію, яка склалася із соціально-економіко-екологічним розвитком природокористування, особливо землекористування, актуальним питанням є здійснення науково обґрунтованого комплексу заходів, які гарантують екологізацію природокористування, особливо землекористування. Це має стати одним із пріоритетних завдань еколого-економічного та соціального розвитку України, яке має бути найважливішим напрямом державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, економіки та вирішення соціальних питань, і забезпечить або максимально наблизить до збалансованого розвитку природокористування.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретично-інформаційною основою дослідження були: наукові праці вітчизняних і закордонних учених у галузі економіки природокористування та охорони довкілля, законодавчі й нормативні акти, методологічні та інструктивні матеріали, статистичні й аналітичні дані міністерств і відомств України щодо використання водних ресурсів та соціально-економічного розвитку регіонів України, дані

власних досліджень щодо екологічної ситуації Карпатського регіону, а також матеріали попередніх наукових досліджень. Для виконання поставлених завдань використовували такі методи досліджень: монографічного аналізу — для вивчення та узагальнення наявних наукових підходів до проблеми землекористування; абстрактно-логічного аналізу — для уточнення сутності основних категорій, понять і визначень у галузі природокористування, зокрема землекористування, земельних відносин та землеустрою; розрахунково-аналітичний — під час дослідження еколого-економічного та організаційно-правового стану використання земель; порівняльний, ландшафтний та геосистемний підходи; методи вивчення використання земель.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Збалансоване ведення сільського господарства та розвиток сільських районів України нерозривно пов'язані із формуванням у нашій державі ефективної та екологічнобезпечної ринкової економіки, радикальною структурною й техніко-технологічною перебудовою суспільного виробництва на основі прискорення темпів науково-технічного прогресу (НТП), зокрема у напрямі всебічної екологізації не лише базових галузей економіки, а й усіх сфер людської діяльності.

Звідси найважливішими національними та регіональними пріоритетами для еколого-економічної інтегрованості землекористування і відтворення його потенціалу є збалансований розвиток, а саме:

- ефективне та екологічнобезпечне функціонування економіки, що дасть можливість досягти кращої якості життя населення, цілеспрямовано й належним чином вирішувати соціальні та екологічні проблеми розвитку суспільства;
- раціональне використання, збереження і відтворення природних ресурсів, всебічна охорона навколишнього природного середовища як найголовніших передумов забезпечення ресурсо-екологічної безпеки життєдіяльності нинішнього та майбутніх поколінь, підтримання в біосфері екологічної рівноваги, а відтак і чистого та сприятливого довкілля з погляду інтересів здоров'я людини;
- стабілізація демографічної ситуації та чисельності населення і встановлення в суспільстві принципів соціальної справедливості, тобто створення системи правових гарантій та ефективної демографічної політики щодо досягнення високого рівня матеріального, соціального й екологічного благополуччя кожної сім'ї;

- розширення масштабів міжнародного співробітництва у сфері ефективного вирішення екологічних проблем і завдань сталого розвитку та підвищення його результативності й ефективності, застосування в національній економіці найновіших світових досягнень науково-технологічного та соціально-екологічного прогресу.

Необхідність якнайшвидшого подолання гострої екологічної кризи, всебічного оздоровлення довкілля, усунення причин екологічних катастроф тощо вимагає, по-перше, організації раціонального й високоефективного використання природних ресурсів, економного їх витрачання в усіх галузях і сферах економіки (від того, наскільки раціонально та дбайливо використовуються природні ресурси, значно залежить ефективність суспільного виробництва загалом, темпи економічного зростання й підвищення життєвого рівня народу, а також обсяги нагромаджень для вирішення чергових соціально-економічних і екологічних проблем); по-друге, широкомасштабної реконструкції та модернізації всієї матеріально-технічної бази суспільного виробництва з урахуванням екологічних вимог, чинників, критеріїв, стандартів та обмежень. Усе це має здійснюватися на основі впровадження екологобезпечних технологій, безвідходних або маловідходних замкнених виробничих циклів, які дають можливість комплексно використовувати мінерально-сировинні ресурси та звести до мінімуму викиди забруднюючих речовин у довкілля або й повністю утилізувати їх.

Можливості реалізації комплексу заходів із подолання екологічної кризи та оздоровлення навколишнього природного середовища як на національному, так і на регіональному рівнях визначаються в основному чотирма групами чинників.

Перша — найбільш важлива — це підвищення виховного рівня з екологічної культури в населення. На сьогодні така робота в Україні розпочата, однак є потреба значно більше її розширити і ввести в усіх навчальних закладах дисципліну з вивчення екології. Це дасть можливість частково змінити погляди та ставлення людей до екологічної проблеми, яка склалася в нашій державі.

Друга — не менш важлива — це економічний та науково-технічний потенціали. Сьогодні переважна кількість підприємств, об'єднань, фірм, як і регіонів, навіть, маючи бажання вирішувати екологічні проблеми, відчувають гостру нестачу коштів не лише для удосконалення техніко-технологічних процесів, впровадження принципово нових екологобезпечних засобів виробництва, а і для будівництва та

реконструкції очисних споруд, застосування більш досконалих фільтрів, методів очищення тощо.

Третя група — це великий дефіцит вітчизняного екологічного обладнання, що стримує інвестування природоохоронних програм і окремих заходів. Тобто має місце обмеженість як фінансових ресурсів, так і матеріальної основи їхньої реалізації. У низці випадків, навіть за умов економічної кризи, деякі підприємства та галузі не можуть використати кошти, що виділяються на охорону природи й удосконалення природокористування, а також поліпшення відтворення природних ресурсів.

Четверта група чинників, які визначають обсяги витрат на вирішення екологічних проблем, оздоровлення природи — це діючий механізм формування інвестиційних фондів екологічного призначення та наявні методи оцінки економічної ефективності затрат на природоохоронні заходи. Щодо останнього, до цього часу переважає точка зору, що інвестиції в природоохоронні заходи доцільні лише тоді, коли ефект від зменшення економічної шкоди, зумовленої забрудненням або деградацією природного середовища, перевищує сукупні витрати. Такий підхід сьогодні неприйнятний, особливо зважаючи на те, що методологія та методи визначення такої шкоди надто недосконалі й мають суттєві недоліки. Водночас необхідно враховувати насамперед ту шкоду, яка завдається трудовим ресурсам, трудовому потенціалу суспільства та здоров'ю людини забрудненням та погіршенням якості навколишнього природного середовища. Ніякі економічні вигоди не можуть бути виправданням зростання захворюваності, інвалідності та смертності населення, погіршення його фізичного і психічного здоров'я.

Одночасно вкрай потрібна комплексність у вирішенні завдань із раціоналізації природокористування та охорони природи, оскільки остання є надзвичайно складною, єдиною, інтегральною системою. Комплексність, про яку останнім часом суспільство чомусь почало забувати, важлива ще й тому, що окремі галузі та сфери суспільного виробництва ставлять різні, нерідко прямо протилежні, вимоги до одних і тих самих природних ресурсів або умов довкілля. Причому основну увагу вони зосереджують, як правило, на використанні ресурсів і умов довкілля, а питання їх охорони, збереження та відтворення залишають суспільству.

Чітка спрямованість на перспективу й послідовність дій щодо регулювання якості навколишнього природного середовища залежить від цілої низки чинників, поміж яких першочергове значення мають такі:

- організація моніторингу забруднень і джерел забруднення, визначення рівнів забруднення всіх елементів і ресурсів природного середовища та виявлення місць із підвищеною небезпекою впливу на населення;

- організація системного моніторингу за трансформацією ландшафтів і агроландшафтів, зміною стану наземних і водних екосистем під впливом антропогенних навантажень;

- оцінка негативних впливів на людину й екосистеми щодо гранично допустимих і критичних рівнів забруднень та антропогенних навантажень, а також розроблення критеріїв допустимості і критичності цих впливів на різні елементи агросфери й людину;

- оцінка екологічної, економічної, соціальної й естетичної шкоди, яка завдається докільку забрудненням і деградацією;

- прогноз динаміки антропогенних впливів і навантажень на біосферу, а також оцінка негативних наслідків, що виникають при цьому;

- обґрунтування пріоритетних напрямів природоохоронної діяльності та вирішення екологічних проблем соціально-економічного розвитку регіону, області й району з урахуванням вимог ресурсо-екологічної безпеки;

- розроблення ефективних та екологічно-техніко-технологічних рішень, оптимальне розміщення підприємств і виробництв, що дасть можливість істотно зменшити негативні навантаження на природу;

- визначення напрямів, способів і методів реструктуризації та модернізації екологічно-безпечних виробництв і підприємств.

Отже, виникає необхідність створити єдиний правомочний орган, який ефективно й цілеспрямовано регулюватиме та контролюватиме процеси природокористування, відтворення, збереження, охорони і примноження природних ресурсів, підтримання на належному рівні якості навколишнього середовища, а також реалізацію заходів екологічного призначення відповідно до чинного законодавства.

З огляду на особливості Карпатського регіону необхідно створити досить розгалужену мережу екологічного моніторингу, тобто наявності й нормального функціонування станцій, які ведуть постійні спостереження за станом і змінами навколишнього природного середовища. Крім моніторингових станцій загальнодержавного рівня, тут мають діяти щонайменше декілька десятків станцій регіонального та місцевого значення. Усі вони мають здійснювати спостереження за забрудненням атмосферного повітря й концентраціями сірчаного газу, окислів азоту, вуглеводнів, визначати кислотність атмосферних опадів тощо. Подібна робота має

проводитися й щодо водних, земельних та лісових ресурсів, фауни і флори тощо.

Надзвичайно важлива та вирішальна проблема — це розроблення принципово нової екологічної стратегії соціально-економічного розвитку держави загалом, конкретного регіону та області, визначення національних, регіональних і місцевих пріоритетів у сфері екології. В основу екологічної стратегії соціально-економічного розвитку мають бути покладені такі принципи:

- пріоритет екології над економікою, екологічних критеріїв, показників і вимог над економічними;

- раціональне поєднання ринкових і державних економічних та адміністративних інструментів і важелів регулювання екологічних відносин, тобто відносин між суспільством і природою;

- оптимальне та взаємоузгоджене застосування методів галузевого та територіального управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища, перенесення центру ваги та відповідальності за розв'язання ресурсо-екологічних проблем на місцеві органи влади й управління;

- інтеграція екологічного та економічного підходів до розвитку й розміщення продуктивних сил у єдиний еколого-економічний напрям через розроблення й застосування в практиці господарської діяльності еколого-економічних нормативів, показників, стандартів і вимог;

- чітке визначення національних, регіональних і місцевих екологічних пріоритетів на «глибину» прогнозування соціально-економічного розвитку та основних напрямів вирішення екологічних проблем.

Ефективне розв'язання гострих екологічних проблем неможливе без впровадження загальноєвропейських екологічних стандартів використання природних ресурсів. Значна увага має приділятися також розробленню й застосуванню на практиці екологічно-безпечних і енергозберігаючих технологій та технічних засобів у промисловості й сільському господарстві, на транспорті. Але на шляху впровадження в Україні загальноєвропейських екологічних стандартів використання природних ресурсів є низка методологічних та організаційних перепон, а головне — відсутня політична воля керівництва держави, а як наслідок: відсутність методології та відповідної стратегії переходу на засади збалансованого розвитку; недостатня відповідність нормативних документів, методів оцінювання, обліку, охорони та використання природних ресурсів новим вимогам щодо збалансованого використання ландшафтів та ін. Природокористування, у т. ч. і аграрне ви-

робництво, досі ґрунтується на економічних засадах. Треба підкреслити, що стале природокористування — це не лише екологічне узгодження економічного розвитку, удосконалення раціонального природокористування, це насамперед екологічно-економічно-соціально збалансований розвиток життєздатного простору життя, врахування всіх цінностей та особливостей територій, налагодження горизонтальної та вертикальної співпраці суб'єктів природокористування на погоджених засадах гармонійного розвитку, у центрі якого — Людина, котра зорієнтована на збереження землі та природи загалом. Усі рівні управління мають діяти узгоджено з дотриманням принципу субсидіарності та засад співпраці, визначених національним законодавством і міжнародними угодами.

Збалансований спосіб використання й охорона земель має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері природокористування, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища й невід'ємною умовою екологізації землекористування і відтворення його потенціалу, що призведе до еколого-економічного та соціального розвитку.

Екологізацію землекористування і відтворення його потенціалу неможливо забезпечити за такої структури земельних угідь, яка склалася в Україні, зокрема в Карпатському регіоні, де територія характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (72%) та розораністю (56%) території. Емпіричні дані дослідів і спостережень підтверджують, що норматив розораності території близький до 40%. Якщо прийняти норматив граничної розораності території рівним 40%, то співвідношення між дестабілізуючими (рілля) і стабілізуючими (пасовища, луки, ліси) угіддями складає 1:1.

До такого співвідношення з врахуванням лісовкритих територій прийшли більшість країн Західної Європи (Польща — розораність території складає 46%; Франція — 33%; ФРН — 33%; Болгарія — 34,4%; Італія — 31%), де процеси деградації ландшафтів майже зупинені.

Отже, в Україні для досягнення співвідношення 1:1 при розораності території (прийнятий близький 40%) необхідно зменшити розораність території на 8 400,0 тис. га або на 13,9% і довести розораність території до 24 142,0 тис. га, а площі пасовищ, лук, лісів збільшити на 4 453,0 тис. га (7,4%) (табл. 1).

Таблиця 1

Земельний фонд України та Карпатського регіону станом на 01.01.2016 року

№ з/п	Назва угідь	Площа, тис. га	% від загальної площі	У т.ч. по Карпатському регіону		
				площа, тис. га	% від загальної площі по регіону	% від загальної площі по Україні
1	Загальна територія України	60 354,9	100,0	5 660,8	100,0	9,4
2	У тому числі: сільськогосподарські угіддя	42 726,4	70,8	2 848,9	50,3	6,7
	З них: рілля	32 541,3	53,9	1 773,9	31,3	5,4
	перелоги	233,7	0,4	—	—	—
	багаторічних с.-г. насаджень	892,4	1,5	92,7	1,6	10,4
	сіножаті	2406,4	4,0	385,7	6,8	16,0
	пасовища	5434,1	9,0	596,6	10,6	11,0
	інші земельні ресурси, що використовуються в с/г	1218,5	2,0	—	—	—
3	Лісів	10 633,1	17,6	2 289,9	40,5	21,5
	з них: покриті лісом	9698,9	16,1	2 142,9	37,9	22,1
	не покриті лісом	216,9	0,3	62,2	1,1	28,7
	інші території земель, що належать до лісового фонду	717,3	1,2	84,8	1,5	11,8
4	Чагарники	404,1	0,7	22,6	0,4	5,6
5	Інші землі	6591,3	10,9	499,4	8,8	7,6

Джерело: сформовано на основі статистичних даних.

У Карпатському регіоні (табл. 2) досягнення такого співвідношення (1:1) актуальне тільки в лісостеповій зоні, західно-південно-лісовій зоні та Закарпатсько-рівнинно-передгірно-лісовій низовині, які, згідно з попередніх наших досліджень, займають 2 571,7 тис. га або 45,4% від загальної території регіону, у тому числі площа під: ріллею — 1212,5 тис. га (47,1%); сіножаті, пасовища та лісові площі — 909,7 тис. га (35,4%). Отже, площі під ріллею необхідно зменшити на 184,0 тис. га (7,1%), а площі пасовищ, лук, лісів збільшити на 119,0 тис. га (4,6%). Тобто й у Карпатському регіоні вищезгаданих зон

розораність території висока та потребує коректив. Якщо досягнемо таких співвідношень між розораністю території й кормовими угіддями та площами під лісами, то, можливо, й у нашій країні призупиняться процеси деградації ландшафтів і значно покращиться екологічна ситуація.

Для збереження природного середовища великого регіону, який може підтримувати, з одного боку, свої природні властивості, а з другого боку — забезпечувати людей, що проживають на цій території, продуктами харчування й місцями відпочинку, необхідно, щоби приблиз-

Таблиця 2

Склад та співвідношення земельних угідь за природно-сільськогосподарськими провінціями Карпатського регіону

Природно-сільськогосподарська провінція	Одиниця виміру	Станом на 01 січня 2016 року							
		Загальна площа	У тому числі						
			с/г угідь	з них				лісових площ	інших угідь
				ріллі	багаторічних с/г насаджень	сіножатей	пасовищ		
Помірний природно-сільськогосподарський пояс									
<i>Південно-лісова зона</i>									
Західна південно-лісова	Тис. га.	760,1	460,2	309,0	7,2	57,2	86,8	207,9	92,0
	%	13,4	60,5	40,6	1,0	7,5	11,4	27,4	12,1
<i>Лісостепова зона</i>									
Українська лісостепова	Тис. га,	1484,0	1051,1	769,9	34,2	88,7	158,3	269,7	169,5
	%	26,2	70,8	51,9	2,3	6,0	10,6	18,2	11,0
<i>Гірська область Карпат</i>									
Карпатська передгірно-лісова	Тис. га	1913,3	799,7	455,7	33,5	132,5	178,0	942,6	171,0
	%	33,8	41,7	33,5	1,7	6,9	9,3	49,3	9,0
Карпатська гірсько-лісова	Тис. га	1175,8	335,6	105,7	3,8	96,6	129,5	789,6	50,6
	%	20,8	28,5	9,0	0,3	8,2	11,0	67,2	4,3
Усього по гірській області	Тис. га,	3089,1	1135,3	561,4	37,3	229,1	307,5	1732,2	221,6
	%	54,6	36,7	18,2	1,2	7,4	9,9	56,1	7,2
<i>Закарпатська низовина</i>									
Закарпатська рівнинно-передгірно-лісова	Тис. га,	327,6	202,3	133,6	14,0	10,7	44,0	80,1	45,2
	%	5,8	61,7	40,8	4,3	3,2	13,4	24,5	13,8
Усього по регіону	Тис. га,	5660,8	2848,9	1773,9	92,7	385,7	596,6	2289,9	522,0
	%	100,0	50,3	31,3	1,6	6,8	10,6	40,5	9,2

Джерело: сформовано на основі статистичних даних.

но 30% площі регіону перебувало в природному стані, а в Україні тільки 8% площі було в природному стані (болота, озера, ріки, гори). Відповідно до наукових розробок співвідношення між трьома групами земель: агроландшафтна (землі сільськогосподарського призначення), середовищестабілізуюча (землі лісового та водного фонду, природно-заповідного, природоохоронного, рекреаційного призначення) і сельбищна (землі житлової та громадської забудови, промисловості, транспорту, зв'язку, оборони) — для рівнинної частини України прийнято 45–50:30–35:15–20%, для гірських територій — 20–35:50–60:15–20% [6].

Україна належить до малолісистих країн: ліс покриває лише шосту частину її території. Фактична лісистість території України становить 17,6%, що недостатньо для забезпечення екологічної рівноваги (середній показник європейських країн — 25–30%). При цьому експорт деревини з України в 2,5 рази перевищує імпорту. Споживче ведення лісового господарства призводить до того, що ліси не відновлюються і втрачають біологічну стійкість (площа лісів, уражених шкідниками та хворобами, постійно збільшується). А цінні деревні породи (дуб, бук і сосна) замінюються малоцінними (грабом, березою, осикою). Найскладніша ситуація в Карпатах: тут через деградацію лісових масивів розвивається ерозія ґрунтів і зсувні процеси та яроутворення, що є прямим наслідком нераціональної вирубки лісів — збільшення частоти та інтенсивності повеней у регіоні, особливо Закарпаття.

Унаслідок порушення співвідношень між площами ріллі, природних кормових угідь, луків, лісів і водних ресурсів зменшилася стійкість агроландшафтів, зросли деградаційні процеси. Ми «вичавлюємо» зі своїх ґрунтів усе, що тільки можемо. Навіщо дотримуватися правила сівозміни, якщо можна з року в рік вирощувати найприбутковіші культури — соняшник, кукурудзу, сою. Виснажені ґрунти легко піддаються ерозії: їх просто відносить вітром. За оцінками екологів, за останні 100 років ми втратили третину гумусу в рослинництві і, як результат, стан українських ґрунтів гіршає. Баланс гумусу залишається дефіцитним — 0,13 т/га. В той же час останніми роками негативне сальдо дещо зменшилося завдяки поживним решткам, які залишаються на поверхні полів. Однак у такому темпі для його відтворення (10 см) необхідно біля 2 тисячоліть.

Як зазначає The Guardian, головна причина втрат верхнього шару ґрунту — інтенсивне землеробство. Вчені стурбовані, а експерти попереджають, що за останні 150 років на планеті люди вже знищили половину родючих ґрунтів.

Виробництво 95% сільськогосподарських культур залежить від якості верхнього шару ґрунту. Частина, що залишилася, може бути вичерпана протягом наступних 60 років. У США, країні з активним і сучасним сільським господарством, орні землі зникають у 10 разів швидше, ніж відновлюються. На фермах, де використовується надмірна кількість добрив, ґрунти уразливіші до дії дощу й вітру. Їх деградації також сприяє надто часта обробка, відсутність покривних культур, вирощування тільки одного або двох видів рослин і надлишок пестицидів [2]. Усе це ризи, що характеризують сучасне «ефективне» сільське господарство.

Експерти підкреслюють: урядам необхідно стимулювати фермерів вживати заходи щодо захисту ґрунтів. Інакше людство зіткнеться з катастрофічними наслідками. Як приклад можна навести Сирію або Лівію. За часів Римської імперії на територіях цих країн вирощувалася величезна кількість зерна, проте варварське ставлення до сільськогосподарського виробництва перетворило родючі землі в пустелі [2].

Втрата родючих ґрунтів — не єдина проблема сільського господарства. Через кліматичні зміни, які відбуваються зараз, змінюється біорізноманіття. Зокрема, потерпають комахи-запилювачі, а відповідно зникають рідкісні рослини, у кінцевому результаті збіднює ландшафт, що призводить до збільшення монокультур і зменшення урожайності. У багатьох регіонах родючість сільськогосподарських земель продовжує швидко знижуватися, причому найсильніше страждають бідні регіони планети. Такий ланцюжок закінчується значним впливом на сільськогосподарське виробництво та відповідно створює екологічні, економічні та соціальні проблеми.

Щоб усунути ці проблеми, необхідно позбутися невідповідності між розвитком економіки і природокористуванням і вжити необхідні заходи до землекористувачів. І одним із напрямів захисту природного середовища від несприятливих процесів та явищ є комплексна оптимізація природного середовища, яка включає ресурсний та екологічний аспекти. Активні дії необхідно вживати терміново, оскільки забруднене й деградоване довкілля чинить негативний вплив на: господарську діяльність суспільства та її ефективність; функціонування біосфери загалом та продуктивність деяких природних і культурних екосистем; відтворювальний, відновлювальний та асиміляційний потенціали навколишнього природного середовища та людину як об'єкт біосфери та суб'єкт природокористування, зокрема землекористування в агросфері [3].

Для забезпечення охорони земель, екологізації землекористування та відтворення його потенціалу необхідно в проєктах землеустрою передбачити заходи щодо поліпшення земельних угідь, проводячи комплексну меліорацію. Суперечність меліорації полягає в тому, що для приведення земель у придатний стан із метою успішного вирощування сільськогосподарських культур необхідно деколи докорінно порушити сталі природні взаємозв'язки та рухому рівновагу [1]. Водночас, на жаль, доводиться змістити процеси, що проходять у екосистемах, у напрямі, який нерідко суперечить природному ходу еволюції. Це, як правило, виявляється в змінах абіотичних чинників і генетично пов'язаним із ним біоценозом, а в результаті виникають найбільш важливі проблемні питання: вплив осушення земель на рівень ґрунтових вод; негативний вплив осушення земельних угідь на хімічний склад підземних вод; питання охорони меліоративних торф'яників; узагальнений вплив меліорації земель на гідрологічні умови меліоративних і прилеглих територій; згубний вплив меліорації земель на стік річок і запаси води в озерах; негативний вплив меліорації земель на гідрологічний режим річок; згубний вплив меліорації на флору та фауну; вплив сільськогосподарської техніки на природне середовище; технологічні втрати ґрунту під час обробки сільськогосподарських культур; забруднення ґрунту, води, повітря. Безумовно, що все це негативно впливає на еколого-економічну, а відповідно, й на соціальну ситуацію загалом.

Головним критерієм оптимальності природного середовища має бути стійкість геосистеми, що ефективно функціонує. Тому необхідно раціонально застосовувати всі ресурси на основі дбайливого, економного ставлення до них та істотної перебудови технології видобутку, перероблення, транспортування, зберігання природних матеріалів, наукового розроблення заходів, спрямованих на розширене відтворення відновлюваних ресурсів, вивчення та вирішення багатьох інших проблем.

Отже, за дотримання принципів сталого розвитку природокористування, раціонально-регульований обмін між суспільством і природою, зрозуміло, допускає експлуатацію природних ресурсів та охорону природи, однак необхідний третій, і чи не найважливіший, елемент — активне втручання в природні процеси для поліпшення і збагачення природного середовища, яке є матеріальною системою, що перебуває в динамічній рівновазі та визначається як певний стан, який формується в природних ландшафтах під впливом зовнішніх чинників, з одного боку, і процесів самооргані-

зації, саморегулювання — з іншого, досягнутій завдяки тісним взаємозв'язкам і взаємодіям процесів та явищ впродовж тривалої історії розвитку Землі. Натомість у антропогенних ландшафтах така рівновага має відбуватися під впливом чинників (природних або зовнішніх антропогенних), а також поєднанням процесів саморегулювання та управління.

ВИСНОВКИ

Відаючи належне тому позитивному, що зроблено в минулому, треба відверто констатувати, що результатом дуже низької еколого-економічної свідомості українського суспільства є відсутність комплексного підходу до вирішення питань щодо використання та охорони земель.

Необхідно виділити основну відмінну особливість ландшафтів, їхню територіальність, яка припускає облік не тільки просторової диференціації природи й господарства, організованого на ній, різну стійкість ландшафту до впливів суспільства і стихійних сил природи з допомогою виділення територіальних сполучень цих впливів, змін та їхніх наслідків, але й ув'язування всього комплексу заходів щодо охорони природи, попередження забруднення й деградації навколишнього природного середовища. Збалансоване природокористування забезпечить найбільш ефективне використання природних ресурсів із різними типами територіально-продуктивних систем, що функціонують на певних ієрархічних рівнях і мають бути покладені в основу формування теоретичного положення про територіалізацію суспільства (об'єднані територіальні громади) як загальної закономірної й необхідної форми його реальної організації.

Необхідно створити єдину систему регіонального управління, регулювання та контролю за дотриманням екологічних стандартів, обмежень і вимог щодо природокористування та забезпечення якості довкілля, що ефективно й цілеспрямовано керуватиме та контролюватиме процесами природокористування, відтворення, збереження, охорони і примноження природних ресурсів, а також буде реалізовувати заходи екологічного призначення відповідно до чинного законодавства. Тому в кожному районі, області треба налагодити постійне спостереження за станом навколишнього середовища та змінами, які в ньому відбуваються, тобто необхідно запровадити чітку систему екологічного моніторингу.

Людство має усвідомити необхідність найраціональнішого використання й економного витрачання природних ресурсів у всіх галузях та сферах діяльності. Водночас треба максимум

зусиль докладати для збереження, відтворення ресурсів біосфери та охорони довкілля від забруднення, виснаження, деградації та втрати ним екологічної чистоти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. Львів: Світ, 1991. 152 с.
2. Гуцуляк Г.Д. Сталый розвиток землекористування: методологічні аспекти управління. Чернівці: Прут, 2010. 156 с.
3. Гуцуляк Г.Д., Гуцуляк Ю.Г. Аналітична доповідь: оптимізація — стратегія ефективного землекористування. К.: ТОВ «Екоінвестком», 2017. 26с.
4. Гуцуляк Ю.Г. Основні засади концепції створення системи моніторингу земель. Чернівці: Прут, 2003. 64 с.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2009 році. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. 383 с.
6. Наукові основи сталого розвитку агроecosystem України. У 2-х т. Том 1: Екологічна безпека агропромислового виробництва. Том 2: Науково-методичні основи збалансованого природокористування в агропромисловому виробництві. Монографія. За ред. О.І. Фурдичка. К.: ДАІ, 2013. 704 с.

ECOLOGICAL AND ECONOMIC INTEGRATION OF LAND USE IN THE AGROSPHERE OF THE CARPATHIAN REGION

Hutsuliak H.

Doctor of Economics, Professor, Corresponding Member
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS
(Kosiv, Ukraine)
e-mail: instapv@i.ua

The urgency of solving environmental, economic and social problems requires a radical turn in the direction of scientific and technological progress. Now the efforts of science and technology should focus on the greening of technological processes, the introduction of non-destructive, non-polluting, resource-saving and environmentally friendly types of equipment and technology, methods of organizing production, forms of management and more. Environmental, environmentally friendly and resource-saving directions of scientific and technological progress should be a priority in all economic branches and fields. At the same time, a radical restructuring of nature management, especially land use, and their comprehensive measures in solving problems of nature protection, which is an extremely complex, unified, integrated system, must be carried out.

In developing a set of measures to ensure the greening of environment, and especially land use, it is proposed to widely use the results of scientific and technological progress without ignoring such objective factors as depletion of certain natural resources, especially non-renewable, environmental vulnerability, its environmental stability and ecological capacity, limits of ecological durability and resistance.

Keywords: greening of land use, balanced development, environment, ecological crisis, integrated land use system.

REFERENCES

1. Hutsuliak, H.D. (1991). *Zemelno-resursnyi potentsial Karpatskoho rehionu [Land resource potential of the Carpathian region]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Hutsuliak, H.D. (2010). *Stalyi rozvytok zemlekorystuvannia: metodolohichni aspekty upravlinnia [Sustainable development of land use: methodological aspects of management]*. Chernivtsi: Prut. 156 p. [in Ukrainian].
3. Hutsuliak, H.D. (2017). *Analitichna dopovid: optymizatsiia — stratehiia efektyvnoho zemlekorystuvannia [Analytical report: optimization is a strategy for efficient land use]*. Kyiv: TOV «Ekoinvestkom». 26 p. [in Ukrainian].
4. Hutsuliak, H.D. (2003). *Osnovni zasady kontseptsii stvorennia systemy monitorynhu zemel [Basic principles of the concept of creating a land monitoring system]*. Chernivtsi: Prut. 64 p. [in Ukrainian].
5. *Natsionalna dopovid pro stan navkolishnoho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2009 rotsi [National report on the state of the environment in Ukraine in 2009]*. (2011). Kyiv: Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii. 383 p. [in Ukrainian].
6. Furdychko, O.I. (Ed.). (2013). *Naukovi osnovy staloho rozvytku ahroecosystem Ukrainy. U 2-kh t. Tom 1: Ekolohichna bezpeka ahropromysloвого vyrobnytstva. Tom 2: Naukovo-metodychni osnovy zbalansovanoho pryrodokorystuvannia v ahropromyslovomu vyrobnytstvi. Monohrafiia [Scientific bases of sustainable development of agroecosystems of Ukraine. In 2 volumes. Volume 1: Ecological safety of*

agro-industrial production. Volume 2: Scientific and methodological bases of sustainable nature management in agro-industrial production. Monograph]. Kyiv: DAI. 704 p. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гуцуляк Григорій Дмитрович, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, провідний науковий співробітник Інституту агроекології і природокористування (м. Косів, Україна; e-mail: instapv@i.ua)

УДК 630*62.432.42

DOI: 10.33730/2310-4678.1.2021.231865

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ

О.П. Яремко

кандидат економічних наук

*Тернопільське обласне управління лісового і мисливського господарства
e-mail: OYaremko@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4619-0527>*

У статті проаналізовано і розкрито основу інституціональних підходів в лісовому секторі. Детально розкрито питання лісоресурсного потенціалу в регіональному розрізі та визначено економічні чинники, що створюють умови для його розвитку. Висвітлено теоретичне обґрунтування економічного районування територій. Запропоновано етапи розвитку механізму державної підтримки лісового господарства Подільського економічного району.

Ключові слова: *природо-ресурсний потенціал, лісоресурсний потенціал, інституалізація, економічне районування.*

ВСТУП

Нині в Україні спостерігається складна ситуація, за якої стан лісових екосистем не відповідає еколого-економічним вимогам. Причиною такої ситуації є складність прийняття управлінських рішень у галузі лісового господарства, яке зумовлене довготривалістю лісовирощування та складністю прогнозування майбутніх варіантів розвитку подій як економічного, так і екологічного характеру.

До природних ресурсів відносять: земельні, лісові, мінерально-сировинні (корисні копалини), водні, ресурси флори, фауни, рекреаційні ресурси. Природними умовами вважаються територіальне розташування регіону та його ландшафт, особливості клімату. Природні ресурси і природні умови тісно пов'язані між собою, оскільки природні умови, якщо вони сприятливі, також є ресурсом для розвитку господарства, а ресурси, які не перебувають у господарському обороті (земельні, водні, лісові), продовжують залишатися природними умовами, справляючи позитивний вплив на розвиток людей, стан їхнього здоров'я. Адже лісові ресурси відіграють важливу роль у збереженні навколишнього середовища та господарській діяльності людей, слугують важливим

сировинним фактором для розвитку галузей економіки [1].

Проте збалансоване використання лісових ресурсів забезпечується не лише процесами їх споживання, а й процесами відтворення, які разом складають основу для розвитку лісового потенціалу. Тому нині гостро постало завдання створити не просто ефективну, а екологічно збалансовану систему управління лісовим господарством [2].

Додаткової напруги в питаннях реформування лісової галузі додали ініціативи представників Кабміну стосовно передачі цілісних лісгосподарських комплексів у концесію [3].

На сучасному етапі становлення України необхідним стає забезпечення системності, цілісності, збалансованості, внутрішньої консолідації, адаптивності і стійкості її регіонів, що зумовлює необхідність вдосконалення методологічних основ державного управління природно-економічним потенціалом регіонів. В умовах переходу до ринкових відносин невід'ємною складовою системи управління та регулювання економіки для стимулювання охорони й відтворення природно-ресурсного потенціалу країни має стати вдосконалення економічного механізму природокористування